

NEPROLAZNOST HEKSAGONA PRIRODNOG PRAVA

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Četrnaestom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I LJUDSKE VREDNOSTI« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2001. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 252 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti, opšta sloboda ličnosti, upravno-pravna zaštita ličnosti); III. *Pravo na imovinu* (svojina, denacionalizacija i privatizacija, porezi, nepokretnosti, ugovor, odgovornost za štetu; bankarski poslovi; privredna društva; privredni ugovori, osiguranje, radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (autorsko pravo, industrijska svojina); V. *Pravo na pravdu* (sudska praksa i uloga suda, arbitraže, pravo Evropske Unije, međunarodni aspekti vodnog prava, pravna zaštita izbeglica); VI. *Pravo na pravnu državu* (teorija pravne države, vladavina prava u praksi).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2002. godine.

*Uglednici Kopaoničke škole prirodnog prava,
vi koji činite ovaj atrijum pravničkog znanja i savesti,
Nosioći ideje prava kao pravde, racionalne slobode i tolerancije
kao visokog stepena kulture razuma,
Uvaženi gosti, izaslanici pravne nauke sa različitih
strana sveta, vi koji ste snagom pisane reči ili prisustvom
uvećali ovaj naš zajednički vrh prirode,
Poštovane kolege, Dame i Gospodo,*

Filozofija prirodnog prava, od antičkog do našeg vremena nadživela je sve vekove, da bi nam se danas, kao racionalna koncepcija, predstavila imenom ljudskih prava. I evo je ovde, sa nama i u nama.

Naći se u podneblju tih vekova, znači biti iznad prolaznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti ili proizvoljnosti, i njegove, često, prostorno-vremenske nepravde, ponekad i naoružane nepravde.

U suštini, to znači biti iznad oskudice provincijalizma prava, a u korist univerzalnog pravednog prava, tog »zelenog drveta života« koje ne poznaje diskriminaciju ljudi po kriterijumu rođenja ili kriterijumu bilo kakvog ubeđenja.

Dakle, u korist i na ljubav prava kao pravde, prirodne i socijalne (komutativne i distributivne) – jer, ako nestane pravde, više nema vrednosti da ljudi žive na zemlji, a pravda prestaje biti pravda ako se prodaje po bilo kojoj ceni. Prepoznajete reči Kanta, čija filozofija, posle Huga Grocijusa i Pufendorfa, čini atribut racionalne koncepcije Škole prirodnog prava.

Proizilazi: biti u Školi prirodnog prava zasnovanoj na autoritetu razvijenog razuma i zajedničke umnosti, znači biti na putu naše opšte kulture, intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklassesne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno. Ljudi koji su različiti po mnogo čemu, ali ne i u svemu, ipak u svojoj biti prirodnog čina jednaki su u dolasku i jednaki u odlasku. Tu činjenicu, čak ni agresivna volja bilo koje vladajuće klase, ne može da pomeri.

Više načelo

Znamo da prirodno pravo kao pravedno pravo *per se*, nikada i nigde nije bilo postavljeno kao celovit sistem koji bi delovao po metodu pozitivnog prava. Ali, prirodno pravo kao nadzakonsko pravo predsedava svim ostalim načelima pozitivnog prava. Ono je uvek delovalo, a naročito danas deluje, kao uzor, kao više načelo i kao kriterijum za ocenu pozitivnog prava u smislu njegovih dobrih ili manje dobrih ili rđavih rešenja.

U stvari, pozitivno pravo ne može bez »terapije« prirodnog prava. I uvek kada se taj hronični bolesnik odricao svoje terapije odlazio je u neki lokalitet, u nasilje jednih u odnosu na druge, u instrument diskriminacije i dogmatske netolerancije koja hara pustinjom nepravda. Odlazio je, dakle, tamo gde masline zamenjuju korov, trn i postuša.

Ali, ta dva temelja naše pravne organizacije i civilizacije, nisu i ne smeju biti tačke razdvajanja koje vode u antagonizam, već, naprotiv u kompoziciju i harmoniju transcendentnog i emprijskog svojstva u kojoj umna priroda gradi evoluciju (nikako revoluciju) pozitivnog prava u smislu njegove pravednosti, opštosti i nadnacionalnosti. Taj odnos može biti trojak, i to je ta teorija triparticije koja je ovde, u ovoj školi postavljena pre nekoliko godina (uzorni supsidijarni i korektivni odnos).

Između dobra i zla

Prema tome, budućnost prirodnog prava je budućnost naše intelektualne kulture. One, koja je u stanju da dostojanstvo čoveka uzdi-

gne i proglasi neprikosnovenim pravom. Onako kako je to već učinila Povelja osnovnih prava Evropske unije. One kulture i one konstitucije koja će stvoriti uslove, da svako, razapet između dobrog i zla, izabere lepotu dobrog, lepotu biti čovek i na taj način posvedoči Geteovu misao – »Čovek sam tu i smem da budem to«.

Dva načina ispoljavanja

Ideja prirodnog prava, sa stanovišta forme izražavanja, imala je dva vida svoje opstojnosti: jedan, filozofski čiji se koreni vide još u antičkoj Grčkoj filozofiji i koja neprestano traje sve do naših dana, i drugi, pravno normativni izraz koji se sveobuhvatno ispoljio tek u drugoj polovini Dvadesetog veka u pravnim dokumentima Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice. Oni danas čine jedan veliki i nepregledni pravnički svet kodifikovanih prirodnih prava čoveka. To ne znači da i u ranijim vekovima prirodno pravo nije imalo pravno normativni izraz.

Naprotiv, tu su Magna carta libertatum (1215) Bil o pravima (1689), Deklaracija o nezavisnosti trinaest američkih država (1776), Povelja o pravima Virdžinije (1776), i razume se, tu je i francuska Deklaracija o pravima čoveka i građanina (1789). Ali svi ovi istorijski akti samo su parcijalno regulisali izvesna pitanja u sferi prirodnih prava čoveka.

Međunarodni dokumenti

Međutim, kada je reč o mnoštvu dokumenata Ujedinjenih nacija, onda je tu, pre svih, i iznad svih Opšta deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, koja predstavlja najveću kodifikaciju prirodnog prava učinjenu u istoriji pravne kulture. Polazeći od racionalne koncepcije prirodnog prava, Deklaracija je, pored klasičnih »političkih i građanskih prava« obuhvatila još i čitav niz »ekonomskih i socijalnih prava« čime je zaokružen dignitet čoveka kao društvenog bića.

Deklaracija u svom poluvekovnom trajanju (i neku godinu više) postala je prava matica odakle su poleteli rojevi raznih dokumenata regionalnog karaktera, među kojima je za nas značajna Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine. Na osnovu ove konvencije usledio je dalji proces zaštite ljudskih prava, naročito kroz Završna dokumenta brojnih konvencija o Evropskoj saradnji u materiji ljudskih prava (završni akti iz Helsinkija, Madrida, Beča, Pariza, Moskve).

Na putu te hronologije, pre godinu dana, donesena je Povelja Evropske unije o osnovnim pravima čoveka, koja kodifikuje u dobrom delu i reprodukuje, osnovna prava čoveka normirana u ranijim dokumentima, poveljama i konvencijama regionalnog i opšteg karaktera. Svojom obuhvatnošću i sistematikom uređenih pitanja (dostojanstvo, sloboda, jednakost, solidarnost, građanska prava, pravda) ova Povelja, u kontinuitetu Opšte deklaracije o pravima čoveka označava krupan korak u procesu razvoja ljudskih prava i njihovog normativnog izraza.

Konstatujemo: brojne deklaracije, povelje, završna dokumenta i konvencije kojima je izvršena kodifikacija ljudskih prava imaju za svoj zajednički imenitelj kulturu razuma i vrlinu pravde koja bi trebalo da bude ugrađena u jedno nadnacionalno, kosmopolitsko, pravo.

Ako se tome dodaju i nacionalna zakonodavstva onda se dobija jedan novi pravnički traktat zasnovan na racionalnoj koncepciji filozofije prirodnog prava.

Trajnost Kopaoničke škole

I upravo na toj koncepciji, dakle, koncepciji prirodnog prava racionalnog smera, sa tom inspiracijom i tom dužnošću, već četrnaest godina (ustvari petnaest godina, ali nam je jednu godinu, 1998. ranija vlast oduzela jer nam je uskraćena mogućnost održavanja već zakazane sesije za tu godinu) obitava Kopaonička škola prirodnog prava.

Ona okuplja hiljade pravnika iz različitih delova sveta, gradeći svoju biblioteku koja sa ovom godinom prelazi broj od četrdeset tomova, a svaki tom u proseku iznosi oko hiljadu stranica štampanog

teksta. Ove godine, takođe u četiri toma, sa ukupno 252 referata, napisala ili spisa na 3.356 stranica štampanog teksta.

Sve to, nažalost nije prevedeno na odgovarajuće strane jezike, ali ove godine, počeli smo sa rezimeima na engleskom jeziku. Ako bude mogućnosti, u buduću širićemo i tu tehničku stranu, kako bi tomovi Kopaoničke škole bili pristupačni daleko široj pravničkoj javnosti sa različitih jezičkih područja. Pri tome, i to nešto znači, već više godina Kopaonička škola izdaje na engleskom i francuskom jeziku Završna dokumenta, koja sa nekih stotinak stranica teksta, predstavlja sintezu naše opšte rasprave i to se distribuira na oko hiljadu adresa na engleskom i francuskom području. I to je neki, bar mali, prozor Kopaoničke škole u širu pravničku javnost.

Harmonija i antinomija

Ova Škola, simbolično sa jednog vrha prirode a pod svodom prirodnog prava izražava i harmoniju i antinomiju današnjeg pravnčkog sveta, ne samo našeg već sveukupnog. A u tom pravničkom svetu ratuje zakonsko nepravo sa nadzakonskim pravom, pravedno sa nepravednim pravom, neznanje (koje sebe vidi svemoćnim vlasnikom vremena) sa učenim znanjem koje sebe spoznaje u ustrojstvu demokratske kulture i tolerancije kao atributa te kulture.

Kopaonička škola, motivisana filozofijom pravde, postavlja i snagom jurističkog uma ispunjava svoj Heksagon kao most koji spaja razvojene civilizacije. Šest stubova toga mosta dobro su nam poznata: život, sloboda, svojina, intelektualna tvorevina, pravda i pravna država.

Sa stanovišta prirodnog prava, a to znači sa stanovišta ove Škole, nijedan pravni sistem nije sam po sebi dovoljna celina, baš kao što nijedan čovek nije Ostrvo za sebe. I zato nepravedno pravo u bilo kom delu ovog sveta, nepravedno je za sve nas, jer smo obuhvaćeni zajedničkim bratstvom. Tiranija nepravednog prava, baš kao i smrt bilo kog bratstvenika kao žrtve te tiranije, umanjuje sve nas za jednu dimenziju ljudskosti.

Klasifikacija

S obzirom na veliki broj ljudskih prava postavljenih i kodifikovanih u okviru dokumenata Međunarodne zajednice, postavlja se pitanje da li je lista ljudskih prava stalno otvorena ili ona ima granice svoga domašaja u smislu numerus clausus, kao i pitanje eventualne pravne hijerarhije između pojedinih kategorija ljudskih prava.

Ova kao i druga pitanja koja se pokreću na širokom polju ljudskih prava predviđenih okvirom međunarodnih dokumenata, inspirisala je veliki broj autora sa različitih jezičkih područja tako da danas postoji izuzetno bogata književnost o ljudskim pravima, i to je već pređena stranica u našoj Školi. Stoga, ovde činim samo podsećanje na ovo pitanje kako bi dobili potpuniju sliku klasifikacije ljudskih prava, tog stožera pravne, moralne, filozofske i političke civilizacije.

Kada je reč o pokušaju klasifikacije ljudskih prava potrebno je naglasiti da su u savremenoj teoriji ljudskih prava činjeni naponi da se ova prava klasiraju po različitim kriterijumima počev od hronologije njihovog nastanka, pa preko osobenosti njihovog nosioca, sve do pravnodogmatske hijerarhije ovih prava.

Tako u jednom delu teorije i praktične stručnosti, rado se govori o »generacijama ljudskih prava«, tačnije o »tri generacije ljudskih prava«.

Prvu generaciju čine građanska i politička prava, drugu čine ekonomska, socijalna i kulturna prava, i treću generaciju čine sva ostala prava, kao što su pravo na razvoj, pravo na mir, pravo na zdravu okolinu, pravo na komuniciranje, a zatim pravo na samoopredeljenje, pravo na upravljanje nacionalnim resursima. Ova prava tzv. treće generacije ljudskih prava, nazivaju se još i »prava naroda« ili »prava solidarnosti« ili se obeležavaju nekim drugim sličnim nazivom. Po mnogim mišljenjima u ovoj generacijskoj podeli ljudskih prava vlada princip hijerarhije.

Integritet

Po mišljenju Kopaoničke škole, ako se ostavi po strani terminološka neadekvatnost o »generacijskoj« podeli i hijerarhiji ljudskih pra-

va na jača i slabija prava, potrebno je istaći da suština prirodnog prava ne poznaje generacijske podele prava jer su prava čoveka univerzalna, stalna i apriorno umna i pravedna. Tako na primer ekonomsko-socijalna i kulturna sfera čovekove ličnosti ne može biti razdvojena od njegove građanske i političke ličnosti. Pitanje ostvarenja ovako koncipiranih prava je sasvim drugo, ali prvorazredno pitanje života ljudskih prava.

U stvari, sva ljudska prava predstavljaju integritet svakog čoveka s tim što je pravo na život i pravo na slobodu preduslov ostvarenja svih drugih prava, ali ne i njihova hijerarhijska nadređenost u smislu jednake pravne zaštite svih ljudskih prava.

Otuda jedna integrisana misao ovde mora biti izražena sintezom koja okuplja ljudska prava oko stožernih šest tačaka: pravo na život, slobodu, svojinu, intelektualnu tvorevinu, pravdu i pravnu državu. Razume se ovaj Heksagon nije zatvoren sistem, u njemu različitost pojedinih disciplina dobija snagu zajedničkog svoda brojnih ljudskih prava.

Opus

Na osnovu ovog Heksagona koji je njegov autor formulisao i postavio 1994. godine u okviru Kopaoničke škole prirodnog prava, građeni su elementi za čitavo zdanje prirodnih prava čoveka.

Razume se, kao prvo postavilo se pitanje koji pravac filozofije prirodnog prava treba uzeti kao temelj za ovo zdanje, s obzirom na veliki broj koncepcija Škole prirodnog prava od antičkog do našeg vremena.

Polazeći od racionalne koncepcije filozofije prirodnog prava Kopaonička škola je izgrađivala svoj naučni stav o brojnim pitanjima iz ove oblasti.

U tom smislu izgrađena je teorija triparticije koja se tiče odnosa prirodnog i pozitivnog prava; takođe tu je i teorija o moralnoj triparticiji prava (učini zlo, ne učini zlo i učini dobro); postavljena je teorija zloupotrebe ljudskih prava; uneseno je više jasnoće u terminologiju s tim što je izraz prirodno pravo genusni pojam za prava čoveka i ljudska prava; razgraničen je legitimitet ljudskih prava od nje-

govog legaliteta u postupku ostvarenja; formulisan je zakon dvanaest tablica sudijske nezavisnosti; postavljena je skica za teoriju tolerancije kao posebnog subjektivnog prava i neophodnog svojstva demokratske kulture i pravne države; postavljeni su kriterijumi za prepoznavanje zakonskog neprava od nadzakonskog prava i to putem komutativne i distributivne pravde.

Razum kao osnov

Racionalna koncepcija filozofije prirodnog prava nalazi se u temelju Heksagona Kopaoničke škole. Kao što je poznato ta koncepcija predstavlja jednu granu na velikom stablu prirodnog prava prema kojoj je razum izvor ukupnog saznanja i izvor našeg prava.

U stvari, ideja o prirodnom pravu nalazi svoj koren u učenju grčkih filozofa sofista (peto stoleće stare ere), a naročito je bila zastupljena u učenju rimske Stoičke škole koja je insistirala na etičkim dužnostima. Prirodno pravo se objašnjavalo pravdom kao moralnom odredbom i stožernom vrlinom i prema tom kriterijumu zakoni mogu biti pravedni i nepravedni.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji i etici poslužilo je kao osnov za dalji razvoj filozofije prirodnog prava i to, najpre, u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu srednjevekovne doktrine Tome Akvinskog, i interpretacije koja prirodno pravo odvađa od teologije (laicizacija prirodnog prava), i svodi ga na biološko racionalno (Hugo Grocijus) a zatim na čisto racionalno objašnjenje, dakle ono koje prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma. Proizašla iz opšte filozofije racionalizma 17. veka (Rene Dekart), ova teorija je doživela svoju sublimaciju u 18. veku u filozofiji Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedna od glavnih interpretacija izvora prirodnog prava.

Moralni i zakonski imperativi proizilaze iz uma iz čega sledi zaključak da je um zakonodavac prirodnog prava, po čemu se ono, prema ovoj filozofiji naziva umnim prirodnim pravom.

Savremena teorija prirodnog prava kao i brojne međunarodne konvencije i opšte deklaracije o pravima čoveka (ljudskim pravima) uglavnom prihvataju racionalnu koncepciju prirodnog prava zasno-

vanoj na visokom stepenu zajedničkog razuma i filozofije pravde kao opšte vrline i majke prava.

Trostruki odnos

U okviru Heksagona Kopaoničke škole formulisana je teorija triparticije koja rešava pitanje odnosa pozitivnog prava prema prirodnom. Ukratko: prirodno pravo je supstrat i uzor pozitivnom pravu; prirodno pravo je supsidijarni neposredni izvor prava; prirodno pravo je korektivni faktor u primeni pozitivnog prava. Skraćeno govoreći prirodno pravo je uzorno, supsidijarno i korektivno u odnosu na pozitivno pravo.

Uzorni odnos se ogleda u tome što su mnoga rešenja pozitivnog prava zasnovana na načelima prirodnog prava, tako da ona čine element pozitivnog prava sjedinjen u konkretnoj pravnoj normi, na primer, komutativna pravda u domenu ugovora i deliktne štete.

Supsidijarni odnos postoji u slučaju pravnih praznina kada se prirodno pravo primenjuje neposredno, i to je takozvano suđenje po pravdi i pravici, ukoliko sud nije pronašao rešenje putem analogije.

Korektivni odnos postoji u slučaju kada norma pozitivnog prava upućuje na primenu metapравnih kriterijuma, kao što su savesnost i poštenje, dobri običaji, pravična naknada i sl. Ovaj korektivni odnos ogleda se i u tome što sudija putem ciljnog tumačenja dolazi do prirodnopravnog supstrata, zbog čega je potrebno da primeni načela konvencija koje čine kodifikaciju ljudskih prava.

Terminologija

Kada je reč o prirodnom pravu i njegovom odnosu prema pozitivnom pravu, Kopaonička škola je unela više jasnoće u pogledu same terminologije. Dobro je poznato da su se u prošlosti i danas prirodna prava nazivala i nazivaju pravima čoveka. Međutim, naročito posle Drugog svetskog rata, u mnogim aktima Ujedinjenih nacija upotrebljen je naziv »ljudska prava« koji se do danas održao u stručnoj i op-

štoj javnosti. I ne samo održao, već svojom učestalošću toliko okupirao naš intelektualni i praktični život da je u izvesnom smislu postao stalni pratilac pa i njegov sastavni deo. Počev od brojnih međunarodnih i domaćih normativnih akata i standarda, pa preko raznovrsnih medija, sve do »odbrane« nekog antipravnog čina, izraz »ljudska prava« predsedava našim svakodnevnim htenjima, interesima ili očekivanjima.

U stručnoj, a naročito u nestručnoj javnosti, ljudska prava se shvataju kao neka nova kategorija svemoćnog prava iza koga stoje određeni uticajni faktori međunarodne ili regionalne zajednice i koji pomoću njih ostvaruju određene ciljeve. Tako se u opštoj i prosečnoj svesti, ljudska prava shvataju možda i neprecizno, pa i kao takva prava pomoću kojih se može sve objasniti, čak i ona prava koja u suštini nisu ljudska u smislu života i dostojanstva čoveka kao prirodnog bića. Takva upotreba ljudskih prava ustvari predstavlja zloupotrebu pojma ljudskih prava, a ne njihovu dostojnu upotrebu. Zloupotreba ljudskih prava postoji uvek kada se ona vrše protivno cilju zbog koga su ona ustanovljena ili priznata.

Pre svega izraz ljudska prava i izraz prava čoveka dolaze sa dva različita jezička područja, iz anglosaksonskog (Human Rights) i francuskog (Droits de l'Homme).

Polazeći od pojmovne istovetnosti i jezičke različitosti, tu nema suštinskih razlika. Ali, nema ni teorije ljudskih prava ni teorije prava čoveka, bez teorije prirodnog prava. To je jedna pojmovna celina. Prema tome, svaka doktrina i praksa ljudskih prava ili prava čoveka mora biti utemeljena na izvoru prirodnog prava i to onog koji svoj osnov nalazi u ljudskom razumu, u autoritetu uma kao sublimiranog prirodnog svojstva čoveka.

Sve to upućuje na zaključak, da kada je u pitanju izvor terminologije kojom će se imenovati prava čoveka, treba zadržati drevni ali uvek aktuelni, sveobuhvatni i misaoni princip prava koji se zove prirodno pravo.

U širokoj javnosti sva tri izraza se upotrebljavaju i nema naučnog razloga koji bi ovu terminološku trihotomiju trebalo ubuduće da spreči.

Izraz prirodno pravo je genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska civilizacija od Aristotela i pre njega, do Kanta i posle njega, sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948. i posle nje.

Već ta širina prostora i vremena, daje nam za pravo da zadržimo ne samo koncept već i izraz prirodno pravo. Međutim, ako se danas javljaju i drugi izrazi kao što su ljudska prava ili prava čoveka, onda nema nikakvog razloga da se uzdržim od upotrebe bilo koga od pomenutih izraza i pojmova. Prema tome, moguće je upotrebljavati oba izraza ali uz saznanje da je izraz prirodno pravo izvorni i genusni pojam, pa se u tom smislu mogu upotrebljavati sva tri izraza.

Sudijska nezavisnost

U okviru Heksagona Kopaoničke škole posebna pažnja je posvećena principu nezavisnosti sudstva kao atributu pravne države. Vršeci svoju dužnost sudije se izjašnjavaju o životu i slobodana kao elementarnim pravima ljudi, i svim drugim pravima i dužnostima koji otuda proizilaze i koji čine spektar ljudskih prava, a koji im je zakonom stavljen u nadležnost.

Sudije nose i donose »glas zakona«, ali ne po načinu pozitivističkog mehanizma i automatizma, već po neophodnosti primene i interpretacije zakona u smislu legitimne pravde.

Monizam zakonske dogme, kada ova izriče samovolju nepodnošljive nepravde, ako već nije uklonjena umnošću zakonodavca, jedino se može sprečiti pluralizmom njegove interpretacije od strane sudije, držeći se normi i načela ljudskih prava izraženih i kodifikovanih u dokumentima i standardima Međunarodne zajednice. U tom procesu, kao treća vlast, sudija je poslednja brana i odbrana prirodnog prava pred zakonskim nepravom.

Dakle, držeći se principa legaliteta pozitivnog prava, sudija putem interpretacije zakona, postaje akter dosuđene pravičnosti.

I zato pitanje nezavisnosti sudije nije samo pravno pitanje, već pitanje opšte kulture jedne zajednice.

Nezavisnost sudije može se posmatrati sa u dimenzije: nezavisnost sudije u postupku primene prava, statusna nezavisnost i garancija nezavisnosti sudije.

Kodeks sudijske nezavisnosti

Sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti osim vlasti legitimnog zakona. On donosi nepristrasne odluke u zakonom predviđenom postupku na osnovu procene činjenica i razumevanja zakona u smislu ostvarenja komutativne i distributivne pravde. U tom postupku sudija primenjuje i norme o ljudskim pravima koje proizilaze iz potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih međunarodnih standarda koji su sastavni delovi unutrašnjeg pravnog poretka svake prosvetene zajednice. Sudija je ličnost javnog poverenja a njegova dužnost je zasnovana na visokom stupnju pravničke i opšte kulture pa mu u tom smislu mora biti dostupna mogućnost stalnog usavršavanja. Sudija kao i drugi građanin uživa opštu slobodu mišljenja, govora, izražavanja uverenja, profesionalnog udruživanja, okupljanja i kretanja, ali svagda tako da čuva dostojanstvo svog poziva i nepristrasnost i nezavisnost sudstva. Vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, podsticanja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih od strane bilo koga i iz bilo kog razloga. U tom smislu svako je dužan da u granicama prinudnih propisa, javnog poretka i morala poštuje nezavisnost sudije i da se uzdrži od svakog akta nedostojnog uticaja. Svako lice koje svojim aktom nedostojnog uticaja naruši i ugrozi nezavisnost sudije treba da bude podvrgnuto zakonskoj sankciji.

Država mora da garantuje nezavisnost sudije doslednom primenom ustavnog načela vladavine prava i načela podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, po kome sudska vlast pripada sudovima. Nadalje, sudija ne može biti pozvan na odgovornost za mišljenje ili za glas koji je dao u vršenju sudijske dužnosti, a imunitet sudije utvrđuje se zakonom. Sudija ne može vršiti vansudske poslovne aktivnosti kojima se kompromituje njegova sudska nezavisnost ili dostojanstvo. Sudija se mora izuzeti da postupa po određenim predmetima u slučaju da postoje takvi razlozi koji dovode u pitanje njegovu nepristrasnost.

Svojstva sudijskog statusa

Sudijska nezavisnost se izražava i atributima sudijskog statusa i tu se ističu naročito dva svojstva sudijskog statusa. To su stalnost

sudijske funkcije i nepokretnost sudijske dužnosti. Stalnost sudijske funkcije podrazumeva pravilo po kome sudija ne može biti lišen svoga zvanja i položaja, ničijom voljom ili samovoljom, osim svojevoljno, kao i zakonom utvrđenih razloga prestanka sudijske funkcije (npr. starosna penzija, pravosnažna presuda za učinjeno krivično delo koje ga čini nepodobnim za vršenje sudijske funkcije, gubitak radne sposobnosti za vršenje sudijske funkcije i drugi razlozi koji uvek moraju biti zakonom jasno i izričito predviđeni. Nepokretnost sudijske dužnosti kao drugi atribut sudijskog statusa, znači da sudija ne može protiv svoje volje biti premešten u drugi sud.

Tradicija

Oba svojstva i stalnost i nepokretnost bila su predviđena još u Ustavu Knjaževstva Srbije (1838) po kome nikakav član suda ne može biti sbačen pre nego što stvar bude dokazana. Taj isti stav bio je izražen i za vreme važenja Ustava za Knjaževstvo Srbiju (1869) kada je bio donesen poseban Zakon (1881) kojim je takođe bila predviđena stalnost i nepokretnost sudija. Ustav za Kraljevinu Srbiju 1888. godine predviđao je da su sudije u svojim zvanjima stalne i da ne mogu biti lišeni svog zvanja, niti pod bilo kojim izgovorom uklonjeni sa dužnosti protiv svoje volje, bez presude redovnih sudova ili disciplinske presude Kasacionog suda.

Garantije

Postoji veći broj garantija za nezavisnost suda. Tako, jedna od prvih garantija jeste način izbora sudija. Postoje tri osnovna načina izbora: postavljanje od strane upravne vlasti, na opštim izborima, i izbor od samih sudijskih tela slično izboru univerzitetskih profesora sa izvesnim modifikacijama. Kao naročita garantija nezavisnosti suda ističe se materijalni položaj sudije koji mora da odgovara težini i dostojanstvu sudijske funkcije. Nadalje, tu su i ograničenja u pogledu onih vansudskih aktivnosti koje su nespojive sa sudijskom funkcijom. S tim u vezi je i pitanje učestvovanja sudija u političkom životu koje

mora biti takvo da se uvek čuva dostojanstvo sudijskog poziva i nezavisnost sudstva. U garantije sudijske nezavisnosti ulaze i pitanja sudijskog imuniteta, načina unapređenja sudija, kvalitetnog obrazloženja presude, načina raspoređivanja predmeta i sl.

Kao što se vidi nezavisnost sudije se grana u tri dimenzije: nezavisnost u postupku primene, statusna nezavisnost i garantija sudijske nezavisnosti. Kao opšti zaključak može se izvesti da bez primene prirodnog prava nema sudijske nezavisnosti.

Tolerancija

Na prostorima Heksagona Kopaoničke škole našlo je mesto i pravo na toleranciju kao neophodno svojstvo demokratske kulture i pravne države. Ako se demokratija shvati kao prost zakon većine, onda se ona može pretvoriti u diktaturu većine nad manjinom (vulgarna demokratija) ili ako je ona samo zakonom predviđena, a u stvari se ne sprovodi u život, onda je to simulovana demokratija.

Racionalna koncepcija prirodnog prava pretpostavlja takav stepen demokratske kulture u kojoj je tolerancija vitalna tačka bez koje takve kulture i nema, a koja, između ostalog, zahteva i političku zrelost i svest o odgovornosti.

Tolerancija se ne donosi rođenjem i to je specifičnost ovog stečenog prirodnog prava. Ona je pitanje duhovne slobode, vaspitanja razuma da svako ima pravo na svoje mišljenje bez obzira na brojnost ili malobrojnost.

Tolerancija i dogmatska netolerancija, dva su saputnika čoveka kao društvenog bića. Kome će se privoleti, to u krajnjoj liniji zavisi od stepena kulture čoveka i njegovog socijalibiliteta. Toleranciju treba uvesti u svet pravnih normi: veća primena permisivnih normi, korišćenje teorije triparticije i uzimanje prirodnog prava kao supstrata i inspiracije za formulisanje konkretnog zakonskog rešenja. Toleranciju treba konstituisati kao posebno subjektivno pravo titulara tolerancije koje se sastoji od ovlašćenja i zaštite putem tužbe u materijalno-pravnom smislu.

Racionalna sloboda

Kopaonička škola, u okviru svog Heksagona, posvetila je posebno mesto jednom od osnovnih prirodnih prava čoveka, a to je pitanje njegove opšte slobode, a posebno svojinske i ugovorne. U smislu racionalne koncepcije prirodnog prava sloboda se shvata kao samosvesna sloboda, jer polje slobode jednog titulara, ograničeno je poljem slobode drugog titulara. Sfera prava jeste sfera slobode, ali one slobode koja je u međuzavisnom odnosu sa slobodom drugih. Pravda se ovde postiže proporcijom sloboda. Prema tome, nema slobode pod nasiljem i nema slobode bez odgovornosti.

Svojinska sloboda kao deo opšte slobode deli sudbinu te slobode tako da je i svojinska sloboda racionalna, što znači da je ograničena svojinskom slobodom drugih.

Svojinske razlike mogu biti održavane samo na zajedničkoj koristi, a ne na štetu i diskriminaciju drugog. Sve što je izvan ove odredbe čini da svojinska sloboda nije više u okvirima filozofije prirodnog prava.

Razume se, da se postavlja pitanje gde su granice svojinske slobode odnosno koliki je stepen društvene tolerancije u svojinskim razlikama i da li svojinska sloboda može ići preko onoga što je titular te slobode stvorio svojim radom, ili svojinsku slobodu treba shvatiti shodno antičkoj zapovesti prava da svakome treba dati ono što mu pripada.

Svedimo sve odgovore na dva osnovna: kolektivistička i državno-svojinska norma i dogma ili konkurencija sposobnosti u uslovima tržišne privrede.

Idealnu pravdu tu nije moguće postići zbog prirode čoveka kao nesavršenog bića i svih oblika njegove društvenosti. Ali je moguće ostvariti područje društvene i individualne tolerancije. U tom pogledu državno-svojinska dogma kojia državi daje i politička ovlašćenja, danas ustupa mesto konkurenciji sposobnosti u uslovima tržišta za koju se vezuje verovanje da ona vodi u ekonomsku i političku demokratiju koja je svojstvena pravnoj državi. Stoga potrebno je podvući razliku između državne svojine u smislu imperijuma i svojine u smislu dominiuma gde se država u prometu javlja kao i svaki drugi titular prava.

Pored svojinske slobode neophodna je i ugovorna za koju takođe važi pravilo da je i ona racionalna i samosvesna. Te granice se postavljaju ustanovom javnog poretka koji danas sve više dobija u svojoj uniformnosti jer se putem implementacije i internacionalizacije ljudskih prava nacionalno razučeni javni poredak sve više sliva u jedinstveni javni poredak.

Kaznena pravda

Svaki od rečenih vidova slobode može biti povređen ili ugrožen deliktnom radnjom drugog koji mora snositi odgovornost koja je primerena težini njegovog delikta. Jednakost između povrede i sankcije treba da bude zasnovan na utvrđenom stepenu ravnoteže uzajamnih sloboda. To je kaznena pravda kao posledica komutativne i distributivne pravde.

Kaznena pravda prestaje biti pravda kada izrečena vrsta i težina kazne prekorači granice komutativne srazmere. Koja je vrsta kazne podobna da najviše odgovori kaznenoj pravdi – personalna egzekucija ili ograničenje slobode kretanja na zatvorske prostorije. U staroj Grčkoj bila je i kazna da delikvent ne sme pohađati pozorište šest meseci što je za ono vreme bio ekvivalent za učinjeni delikt. Danas kaznu lišenja slobode kretanja mnogi doživljavaju kao oštru sankciju, ali sa gledišta prirodnog prava svako ima slobodu kretanja, pa je ograničenje kretanja na teritoriji samo jedne zemlje, takođe kazna zabrane kretanja samo se ona lakše podnosi nego kada je to kretanje, ograničeno na neki mali prostor.

Proklamacija i neostvarenje

Prirodna prava čoveka, kao što je dobro znano i kao što je ovde već više puta istaknuto, doživela su naročito u drugoj polovini Dvadesetog veka, pored filozofskog opusa još i svoj pravno-normativni izraz u vidu velikih kodifikacija prirodnog prava. Putem preuzimanja u nacionalna zakonodavstva, kultura prirodnog prava dosegla je do osnovanog očekivanja da smo na pragu jednog univerzalnog i svetskog

prava koje će u svojoj osnovi biti pravedno pravo, ne samo u izvoru, slovu i duhu zakona, već i u postupku njegovog ostvarenja.

Međutim, to vreme još nije nastupilo. Umesto njega, nastupilo je vreme nesloge i pakao razdora tako da se svakog dana ponavlja žalosna slika sa različitih strana sveta da nasilje kao opozicija umnosti odnosi naše živote, naše prirodno pravo na život i pravo na slobodu, kao preduslova za ostvarenje svih drugih prirodnih prava koja čine sadržinu Heksagona Kopaoničke škole prirodnog prava. Kao da su i danas aktuelne Geteove reči: o pravu što se s nama rodilo, brige se, nažalost i nije vodilo.

Došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih prava čoveka i to je danas sudbinsko pistanje naše civilizacije.

Antinomija je potpuna: kodifikacija prirodnih prava čoveka predstavlja veličanstvenu misaonu zgradu savremenog čoveka, ali istovremeno tu je i gaženje tih prava i uništavanje te i takve zgrade. Drugim rečima, imamo visok stupanj kulture prirodnih prava u izvoru, u dokumentima, ali i visok stepen nekulture u postupku neostvarenja ili nejednakog ostvarenja tih prava.

Taj odnos nesrazmere između prihvaćenog i neostvarenog, danas je najslabija tačka u celom sistemu ljudskih prava. Takvo stanje drži nas u šemi zatvorene i dirigovane sudbine, što je prava suprotnost racionalnoj koncepciji prirodnog prava koja čini temelj našeg Heksagona prirodnih prava.

Zašto je tako

Uzroci ovakvog stanja su brojni i raznovrsni, zavisno od prostora i vremena, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti i ekonomske konstitucije, jednom rečju, zavisno od stepena opšte i pravničke kulture.

Ipak, kada je reč o neostvarenju ljudskih prava na najširem planu unutar i izvan pojedinih familija prava (rimsko-evropka, anglosaksonska, šerijatska, Hindu pravo i kineska familija prava) čini se da bi mnoštvo uzroka mogli svesti na tri osnovna.

Postojanje ekstremnog siromaštva u velikom delu sveta objektivno sprečava mogućnost ostvarenja mnogih prava koja su utvrđena kao ekonomska, socijalna i kulturna ljudska prava. Na osnovu jednog empirijskog istraživanja skoro jedna milijarda ljudi danas živi u uslovima apsolutne bede usled čega na našoj planeti svakodnevno umire ogroman broj ljudi i dece, posebno zbog nedostatka hrane i osnovnih higijenskih uslova. Humanitarna katastrofa je pravi atak na elementarno ljudsko dostojanstvo i fizičku egzistenciju jedne petine ili šestine stanovništva ukupnog sveta.

Drugi uzrok se može videti u postojanju antipravnih država koje svojim simulovanim aktima o ljudskim pravima brišu svaki legitimitet i legalitet kao poluge vladavine prava i pravne države. Ovde, implementirana ljudska prava na papiru bivaju zamenjena proizvoljnim oportunitetom nacionalne, klasne, verske ili ideološke prirode. I to u tolikoj meri da nasilje postaje notorni društveni fakt koji prelazi sve granice društvene tolerancije. To je niža kultura prava i ona nije polje na kome ljudska prava doživljavaju uzdizanje.

Na postojeću krizu ljudskih prava u postupku njihove primene odnosno neprimene, utiče i zloupotreba ovih prava koja postoji u slučaju da se ona vrše protivno cilju zbog koga su ustanovljena ili priznata (objektivno stanovište) odnosno kada se ona vrše sa namerom da se drugi povredi (subjektivno stanovište). U najvećem delu, to se odnosi na »pravo« odmazde ili sistem taliona (prastari i primitivni način sankcije), gde se čine nove, često i teže povrede ljudskih prava od onih koja se štite. Ustvari, to je ekvivalencija nasilja gde jedno ubistvo čini motiv i »opravdanje« drugog ubistva. Takvo postupanje je suprotno i Heksagonu i racionalnoj koncepciji prirodnog prava. I to je takođe već pređena stranica naše Škole. Međutim, sada je potrebno ući u dublje korene ovih uzroka koje ovde imenujem kao tačke opštosti.

Tačke opštosti

Da bi sagledali dublje sfere pomenutih uzroka nesklada između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, pokušaću da vam približim nekoliko tačaka opštosti prakse i nauke u 20. veku koje su došle kao rezultat i kao kumulacija određenih determinanti društva i koje

su u suštini metapraavnog porekla ali sa njihovim jakim uticajem na karakter prava i njegovo ostvarenje.

Kao prvu opštost treba pomenuti razdvojenost ili bifurkaciju naučne misli u 20. veku, na tehničkož-tehnološku i socijalnu, dakle, na odnos prirodnih i društvenih nauka.

Čovekova umnost od antike do danas, naročito u 20. veku razišla se u dva pravca: tehnički um i tehnički progres otišao je do neslućenih granica ako ih uopšte tu ima, a onaj drugi, nazovimo ga socijalnim, ne prati razvoj tehničkog uma. Kao da je sudbinski zastao i tako se stvorila jedna velika nesrazmera, čak čitav ponor, između ta dva uma.

To je, između ostalog, dovelo do sjaja i bede savremenog čoveka. Sjaj pripada tehničkom umu, a beda onom drugom, socijalnom, koji još nije u stanju da reši osnovna egzistencijalna pitanja prava na život i prava na slobodu svih ljudi kao jednakih bića pred prirodom koja nas je stvorila.

Globalizacija

Razvoj tehničkog uma jedan je od razloga savremene pojave takozvane globalizacije ili svetskog društva, svetskog poretka ili svetskog sistema. Razume se to nije jedini uzročnik, ali njega treba označiti kao preduslov stvaranja te savremene svetske pojave.

Naime, zahvaljujući razvoju tehničkog uma došlo je do ekspanzije modernih načina tehnologije gde je naročito značajna informatička ekspanzija kao i ekspanzija različitih vrsta komunikacija. Ako su u istom trenutku svi ljudi sveta u mreži istog ili sličnog medijskog događaja onda su oni globalno vođeni na isti način, a često su pretvoreni u žrtve manipulacije ovog ili onog finansijskog ili drugog centra moći.

S jedne strane, dakle, Svetsko društvo nam donosi povezanost, komplementarnost ekonomskog i pravnog poretka, nadnacionalne ustanove, međukulturno prožimanje, ali s druge strane, takav poređak stvari preta opasnom automatizacijom života i to onog koji je više okrenut čulnosti savremenog čoveka.

Zamislimo da je socijalni um išao u korak sa tehničkim, možda danas ne bi bilo ovakvog sukoba civilizacija, konflikta – kulturnih, nacionalnih i verskih.

Večita pitanja

Međutim, realnost je drugačija. Ono što je nekad okupiralo Platona i Aristotela i Stoičku školu i docnije sve do Kanta i filozofije 20. veka, gotovo na isti način okupira savremenu, pravnu i moralnu civilizaciju.

Ta pitanja se mogu formulisati u obliku teze i antiteze, u obliku neke vrste antinomije kao što su: ljubav i mržnja, egoizam i altruizam, savest i iskušenje, pravo i pravda, zakonsko nepravo i nadzakonsko pravo, moral i antimoral, demokratska kultura i tiranija, univerzalne i separatne vrednosti, jednakost i diskriminacija.

Socijalna misao sa ovim pitanjima, a naročito praksa, ostala je na startu u odnosu na tehničku misao koja grabi ka nebeskim visinama. Uzmimo za primer antinomiju ljubavi i mržnje, tog dvojstva čoveka kao prirodnog bića. Vekovna socijalna misao, bez obzira kako se ona zove – filozofija, religija ili država blagostanja, nije učinila značajan korak u razrešenju tog osnovnog pitanja čovekovog bitisanja.

Još je grčka mitologija to pitanje, bar u mašti, postavila slikom da se iz dvojstva boga Aresa, boga mržnje i rata i boginje Afrodite, boginje mira i lepote, stvorila harmonija dolazeći na morskome talasu.

Mržnja je pakao i tmina ljudske duše, a ljubav je svetlost dostojanstva čoveka i njegovog sveukupnog bića. To su dva sveta koja »u nj ratuju«.

I kada mržnja ovlada čovekom i njegovim socijabilitetom (državnim i nedržavnim), onda, eto spaljivanja knjiga, a potom i spaljivanja ljudi. To je pojava ne samo prošlosti ili srednjovekovne prošlosti, već je to pojava i sadašnjosti.

Prema tome, mržnja nije put nauke i svako ko mržnji daje prevlast nad ljubavlju, taj ne može biti na putu nauke, jer nauka nije ništa drugo nego slika istine do koje se dolazi dobronamernom sumnjom, a nikako bilo kojom dogmom, jer ona zatvara razvoj misli isto onako kao što smrt zatvara fizički deo čovekove ličnosti.

Politički imperijum

Drugi momenat koji treba podvući u toj opštosti 20. veka jeste prevlast političkog imperijuma u odnosu na sve ostale determinante prava, posebno naučne determinante. U tom mnoštvu determinanti (filozofija, ekonomija, moral, tradicija, ideologija, politika), treba da postoji neki minimum harmonije, razume se u pretpostavci pravne države.

Međutim, kada nadmoć političke determinante naraste nekontrolisanim brojem ćelija, onda dobijamo kancerozni politički imperijum koji prosto stavlja u ropstvo naše prirodno pravo na život i naše prirodno pravo na slobodu. Naučni argument tada gubi bitku pred agresijom političke prolaznosti. Na raznim stranama sveta naučni argument posebno iz socijalne sfere, postaje minoran ili se ignoriše od strane političkog imperijuma. Razume se, nauka je tu, ona ostaje, ali je nemoćna da u nekim vitalnim stvarima bitno utiče na socijalni status čoveka i njegovu budućnost. To je dovelo i do političke ucene kao danas uobičajenog sredstva komuniciranja između razdvojenih država i njihovih derivata.

Prevlast

Treća opštost 20. veka, naročito njegovog kraja, jeste bitno poremećena ravnoteža između velikih sila, što je dovelo do različitih međunarodnih standarda, kako njihove sadržine, tako i još više njihove realizacije na opštem i regionalnom planu.

Zbližavanja

Ipak i pored svih uzročnika današnjeg stanja ljudskih prava uopšte, potrebno je naglasiti i veliki stepen zbližavanja različitih pravnih sistema u drugoj polovini 20. veka. Preko brojnih međunarodnih

konvencija kao i preko faktičkog uticaja, došlo je do velikog zblizavanja različitih familija prava a posebno u oblasti privatnog prava. U suštini reč je o unifikaciji i harmonizaciji odnosno usaglašavanja zakonodavstava i prava kao potpunije i efikasnije komunikacije različitih pravnih sistema. Najbolji primer za tu pojavu jeste harmonizacija mnogih evropskih zemalja sa pravom Evropske unije. Međutim, u istom razdoblju, kao što smo već naglasili, snažno je delovao i jedan drugi kohezioni faktor, a to je kodifikacija prava čoveka u okviru Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija. Ali, ta kodifikacija i to veliko ohrabrenje, kao što je već rečeno, donelo je sobom i krizu u ostvarenju ljudskih prava.

Mogući pravci

Pitanje kako izaći iz te krize, kako u tom pogledu dostići potreban stepen pravne i društvene tolerancije i sigurnosti. Razume se, odgovor ne može ukazivati na put »kratkog daha«, već je u pitanju društveni proces koji se prostire na neodređeno vreme.

Određene društvene determinante bitno utiču na ostvarenje legaliteta ljudskih prava, u prvom redu stepen opšte kulture (i profesionalne kulture), a zatim, stanje univerzalne svesti i savesti, javno mnjenje, medijska, naučna i stručna opservacija, politička zrelost i prosvেćenost, moralna emancipacija, ekonomska inspiracija, ustaljena pravila ponašanja, tehnička obrazovanost.

Svi ovi činioci u jednom društvu imaju određeni stepen i standard i upravo od visine tog standarda zavisi i visina ostvarenja ljudskih prava. Podizanjem tog standarda na viši stepen ljudskosti, pitanje ostvarenja ljudskih prava ulazi u područje podnošljive društvene tolerancije i demokratske kulture.

Stoga, ovaj vid, kao najvažniji vid uticaja na primenu legaliteta ljudskih prava, predstavlja siguran, ali ne i trenutani način rešenja pitanja. Ono se ne rešava nikakvim dekretom, već društvenim procesom u smislu većeg stepena opšte kulture. Upravo na tom putu je izgrađena i trajnost Heksagona Kopaoničke škole prirodnog prava.

Naše pravo

Gde je naše pravo u toj opštoj slici univerzuma prava. Odgovor može biti koncentrisan na postojeće stanje i moguću budućnost našeg zakonodavstva i prava uopšte.

Pre svega, opšte stanje ljudskih prava u svetu i njegova kriza koja se beleži rečima očigledne nesrazmere između proklamovanog i neostvarenog, odražava se i na naše pravo koje predstavlja samo neki promil, ali svaka čestica ili ćelija deli sudbinu celine a u tom smislu i naše pravo deli otisak te opštosti, stanja prava i neprava uopšte u svetu. Otuda, pri oceni postojećeg stanja u našem pravu treba uvek imati u vidu upravo te opštosti o kojima je do sada bilo reči.

Međutim, iako je ćelija uvek u sastavu nekog integriteta, ona može imati svoj lokalni problem, svoju krizu za koju važe posebna pravila.

U Evropskoj porodici

Počnimo sa nekom hronologijom. Naše pravo oduvek je pripadalo rimsko-evropskoj porodici prava, ako izuzmemo tursko i komunističko ropstvo. Dovoljno je podsetiti se velikih kodifikacija prava Srbije i Crne Gore samo u 19. veku i prvoj polovini 20. veka, pa zaključiti da je već tada bila izvršena snažna, kako bi danas rekli, harmonizacija posebno u oblasti privatnog prava, ali tu je i ustavno pravo, krivično pravo i druge grane prava.

U tom smislu dovoljno je pomenuti samo neke primere iz naše istorije kao što je Građanski zakonik za Kraljevinu Srbiju iz 1844. koji je izgrađen po uzoru na austrijski Građanski zakonik (manjim delom i na francuski) ili čitav niz drugih zakonika koji su imali za uzor odgovarajuće kodifikacije nemačkog, švajcarskog, italijanskog kao i drugih zakonika evropske kulture prava. Tu je i veličanstvena kodifikacija imovinskog prava u Crnoj Gori (1888) čiji je autor Valtazar Bogišić i čije se zakonodavno delo u ono vreme odmah prevelo na pet evropskih jezika i koje je bilo propraćeno sa preko stotinu napisa i pohvala za samo nekoliko godina od stupanja na snagu ovog Zakonika, i to od strane najvećih evropskih pravnih autoriteta u oblasti civilnog prava.

Sve u svemu, imali smo jedno zakonodavstvo koje će još pre polovine 19. veka u Srbiji i kasnije, posle Prvog svetskog rata u Jugoslaviji, imati sva obeležja evropske pravne civilizacije zasnovane na stubovima Rimskog prava, bar kada je reč o privatnom pravu.

Vreme nasilja

Iz te Evropske pravne kulture izbačeni smo odmah po okončanju Drugog svetskog rata, nasilnom uspostavom komunističke ideje i prakse i rušenjem pravnih i drugih ustanova takozvanog građanskog društva zasnovanog na privatnoj svojini.

Ubrzo, tj. već 1946. godine donesen je Zakon o nevažnosti svih pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine. Tim Zakonom izvršena je potpuna abrogacija prava predratne države koja se, između ostalog, u sferi ekonomskih odnosa zasnivala na tržišnoj privredi. Time je naš pravnički put bio izbrisan iz brojnog stanja evropskih pravnih sistema.

Učinili su to razni »vlasnici vremena« i to u dva para ruku: zlota domaća, jedna ruka, i ona druga, van naše moći, koja je crtala i stvarala političku geografiju sveta vođena nekim svojim motivima, bez obzira na volju naroda koji postaje predmet i žrtva u tim rukama.

Tako je, počev od kraja Drugog svetskog rata pa nadalje, naše pravo bilo dodeljeno paranteli tzv. socijalističkog prava, dakle, prava po volji vladajuće klase, praktično po sistemu komunističke ideologije čiji je rodonačelnik bio Sovjetski oktobar.

Revolucionarna svest

Na osnovu revolucionarne svesti kao izvora prava, samo u imovinskoj sferi, od privatnih vlasnika oduzeta je sva imovina izuzev stvari lične potrošnje i to manje vrednosti.

Da se podsetimo, 1945. godine na osnovu agrarne reforme, u ruke države prešla su sva poljoprivredna i šumska dobra preko tri do pet hektara, zatim zemljišni posedi u svojini banaka, preduzeća, akcionarskih društava, crkava, manastira, verskih ustanova i svih vrsta za-
dužbina, svetovnih i verskih.

A zatim tri nacionalizacije, prva, 1946. godine (krupna industrija) i 1948. godine (mala industrija i trgovina). Na osnovu ove nacionalizacije prešla su u državnu svojinu sva privatna preduzeća u 54 grane privrede koje ne treba da nabrajam, jer su tadašnji vlastodršci to znali bolje da prebroje, pošto ništa vrednije nije ostalo a što nije nacionalizovano.

Ostale su još stambene zgrade i stanovi i to je učinjeno sledećom nacionalizacijom 1958. godine koja je obuhvatila i građevinsko zemljište.

Pošto više ništa nije ostalo a što nije bilo nacionalizovano, ustavi koji će doći kasnije, recimo onaj iz 1974, pohvalno i pompezno će izjaviti da Ustavom više nije predviđena nacionalizacija kao mera prelaska privatne u državnu svojinu. Ovde se pominju samo svojinski odnosi zahvaćeni nacionalizacijom naročito zbog toga što do danas nije izvršena denacionalizacija u Srbiji i Crnoj Gori.

Tako nastala državno-partijska svojina, pedesetih godina počela je da dobija neke nove fasade putem tzv. društvene svojine iza koje je i dalje stajala kompartijska država. I pored njene potpune pravne i ekonomske konfuzije, ona je voljom vladajuće političke partije uspešla da se održi više decenija iza formule »svačije i ničije« a u suštini prisvajanje je pripadalo i dalje partijskoj državi.

Pri tome, evo važne konstatacije: ta društvena svojina je do danas u Srbiji ostala kao ustavno-pravna kategorija, iako Ustav ne pominje socijalizam koji je jedino područje za postojanje društvene svojine.

I tako smo stigli do prvih ocena našeg prava i stanja njegovog zakonodavstva.

Konfuzni lokalitet

Naše pravo danas predstavlja konfuzni pravnički lokalitet koji je do juče bio u robinzonskom položaju. Do tog položaja smo došli usled različitih volja u suštini iste vladajuće klase. Taj nesistem sačinjen je od tri dispartatna elementa koji obeležavaju vreme u kome su nastajali. Oni dolaze sa istog izvora.

Naše pravo još i danas se sastoji od razmekšanog prava iz perioda revolucionarne svesti i nasilja u svrhu izgradnje državnoplanske privrede. Još i danas nemamo Zakon o denacionalizaciji, što znači da se, možda svesno ili nesvesno, nismo distancirali od ranijeg vremena, pravno, politički, ideološki i filozofski, a pre svega praktično.

Kopaonička škola je još 1995. godine sačinila tekst nacrtu Zakona o denacionalizaciji verujući da će doći dan kada će on postati zakon. Tačno je da je on danas krenuo sa mrtve tačke i tačno je da on ne može biti i odmah do kraja sproveden pre svega zbog velikih finansijskih opterećenja, ali je tu važnija koncepcijska distanca koja treba da pokaže da nismo više u vremenu komunističke prakse.

Umesto toga, požurili smo da donesemo Zakon o privatizaciji, a da prethodno nismo doneli Zakon o denacionalizaciji, što znači opet neko preprodavanje tuđeg imanja.

Drugi element te pravničke mešavine čine ostaci zakonodavstva iz perioda socijalističkog samoupravnog vremena, kao što je društvena svojina, a posebno društvena svojina na građevinskom zemljištu.

Najzad, danas ne funkcioniše savezno zakonodavstvo što znači da se ne primenjuje Ustav Savezne države. Postoje čvršće pravne veze između država članica Evropske unije, nego između dvočlane federacije na papiru jedne države. Mora se jednom odrediti kome državnom uređenju pripadamo, kako bi znali i koji zakoni nas obvezuju.

Harmonizacija

Naše pravo iz ovog konfuznog statusa danas često nalazi izlaze u projektima odgovarajućih zakona koji treba da unesu veću dozu harmonizacije sa pravom Evropske unije. Harmonizacija je neophodna, ali tu treba sačuvati naš pravnički identitet koji ima duboke korene još u vremenu pre pojave komunističke revolucionarne svesti kao izvora prava. S druge strane, ta harmonizacija se vrši u odnosu na evropsko pravo, a ne u odnosu na pravo anglosaksonskog tipa.

Reč je dakle, o evropskoj familiji prava, a ne o nekoj drugoj civilizaciji prava koja nije svojstvena ili ne bar bitno svojstvena evropskom pravu.

Vladavina pravne nesigurnosti

Taj konglomerat doveo je do neprava u bitnim i prava u nebitnim područjima društvenog života.

Sve je to stvorilo opštu pravnu nesigurnost koja predstavlja žalosno prvo slovo azbuke u praktičnom životu.

Kao takva ona je kod nas vidljiva na svakom koraku. Pre svega, ona se ogleda u promenljivosti i nestabilnosti pojedinih zakonskih rešenja, ono što je danas važeća pravna norma već sutra to nije. Ova pojava može se nazvati dnevnom pravnom nesigurnošću, ali tu je i ona trajna sistemska nesigurnost gde neke ustanove koje bi po svojoj prirodi trebalo da prežive deset ili više godina, kod nas one umiru već u svom detinjstvu.

Parvna nesigurnost je još veća u sferi primene zakona. Tu se sreću antagonisti prava, fakat neobjektivne primene ili totalne neprimene čitavih zakona, pa čak i kodifikacija prava. Sledeća nesigurnost je ona koju svi osećamo kada se nađemo pred nekim organima vlasti, upravne ili sudske, kada se na jednake slučajeve pravna norma primenjuje nejednako, posebno s obzirom na različitost po rođenju ili nekom ubeđenju, političkom, verskom, nacionalnom.

Posebno treba naglasiti pravnu nesigurnost u postupku izvršenja pravosnažnih i izvršnih odluka sudske i upravne vlasti. Izvršenje sudskih odluka postalo je »hod po mukama« koji često potpuno obezvređi raniji vođeni sudski postupak, parnični ili krivični.

U suštini naša pravna nesigurnost danas glasi: nejednako postupanje u jednakim slučajevima.

Gordijev čvor

Kako izaći iz ove lokalne krize pravnog sistema. Čini se, da bi odgovor na postavljeno pitanje morao poći od sledećih momenata.

Moramo se osloboditi svih okvira socijalističke prošlosti i retrogradnih vrednosti kako bi mogli da izgrađujemo i primenjujemo pravedno pravo, a ne pravo kao izraz volje vladajuće klase. To bi bio prvi korak na putu ka pravnoj državi.

Ali tu postoji jedna prevashodno važna stvar. Naime, nije reč samo o verbalnom izjašnjavanju, ta mimikrija nam je dobro poznata, nego je potrebno osloboditi se navike, postupka, svesti i namere da se zakon uvek gazi kada to odgovara trenutnoj volji političkog moćnika ove ili one boje.

Drugim rečima, moramo se osloboditi opsesije revolucionarne svesti kao izvora prava koja je ušla u sve pore, kako ranijih, tako i sadašnjih nosioca javnih funkcija.

To je naročito uočljivo kod nepoštovanja ustavnog principa podela vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu.

Danas kao i u periodu ranije komunističke vlasti, upravna vlast je prigrabila poziciju kontrole nad sudskom vlašću.

Kada je ranija vlast (1996. godine) povodom poznate krađe izbora, stavila pod nelegalan pravno politički udar jedan broj sudija koji su tada bili učesnici Kopaoničke škole i koji su bili članovi ranije komunističke partije, Kopaonička škola, držeći se svog stava o nezavisnosti sudske vlasti, ovde na ovoj Školi i u ovoj dvorani, javno je iskazala svoj stav rečima da je to najbolji dokaz da tadašnja vlast nije stigla ni do predvorja pravne države (str. 30 Završnog dokumenta, 1996).

Ista ocena

Ako sadašnja vlast, po sistemu odmazde ili drugih motiva to isto čini, onda ta ocena ove Škole je i danas ista. Danas svakodnevno čitamo spiskove sudija koje treba razrešiti sudijske funkcije. Razume se, ako su ispunjeni zakonski uslovi i zakonska procedura, onda sudijska funkcija legalno prestaje, ali prethodno objavljivanje spiskova bez sprovedene zakonske procedure predstavlja atak na nezavisnost sudstva. Iščekivanje spiskova sačinjenih od upravne vlasti podseća me na vreme kada je tzv. OZNA objavljivala na zatvorskim vratima spiskove ljudi kojima više ne treba donositi pakete, što bi u prevodu značilo da sudije sa objavljenih spiskova više ne mogu valjano suditi.

Razume se, tu se ne čini nikakva neposredna analogija, ali različiti spiskovi mogu činiti i različita podsećanja.

Zar smo posle skoro šest decenija antiprava još u vodama tog istog antiprava. Postoje zakonski uslovi, postoji zakonska procedu-

ra i za postavljanje i za razrešenje sudijske funkcije. U pravnoj državi i demokratskoj kulturi ne postoje nikakvi kompromitujući apriorni spiskovi i to sastavljeni od strane one upravne vlasti koja je pre svih pozvana da štiti zakonitost u ovoj zemlji. Pri tome, skoro da nije ni potrebno reći, ovde se ne ulazi niuakakve političke razloge i motive, već se samo konstatuje da je ovakva pojava duboko nedemokratska.

Bio je u opticaju poslednjih meseci i nacrt zakona o sudovima po kome je trebalo da svim sudijama i sudskim činovnicima prestane rad sa datumom 1. januara. 2001. godine, a onda će se sudije birati prema partijskoj podobnosti, što je čist primer preregistracije sudija, termin i pojava iz partijsko-komunističke prakse. Taj tekst je povučen iz procedure, ali je on zamenjen već pomenutim spiskovima. Zar je potrebno reći da »preregistracija« ne može biti izraz legitimiteta pravde i demokratskog načina mišljenja. Neko je rekao da se nova politika ne može voditi sa onim ljudima koji su učestvovali u kreiranju propalog poretka. Možda u tome ima i poneko zrno istine.

Koncept prava

Druga tačka u pravcu izlaska iz krize, jeste određivanje opšteg koncepta našeg prava. Mi danas nemamo nikakav koncept u smislu ideje prava i filozofske opredeljenosti. Danas je na sceni neka dnevna pragmatika, one ili ove vrste, ali koncepta prava nema. Po mišljenju Kopaoničke škole on bi mogao biti u prihvatanju koncepcije umne, racionalne Škole prirodnog prava, a to znači onog prirodnog prava koje je već kodifikovano i koje danas predstavlja opšteusvojene međunarodne standarde u vidu ljudskih prava u oblasti političkih i građanskih prava, svojinskih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. To pravo je jednim delom implementirano u naš pravni sistem kroz ratifikovane međunarodne konvencije i koje kao takve predstavljaju deo unutrašnjeg pravnog poretka. Međutim problem je u praktičnoj primeni prava koja su sadržana u tim konvencijama.

Doslednost

Nadalje, potrebno je primenjivati legitimne zakone i ratifikovane konvencije po metodu komutativne pravde korigovane kriteriju-

mom distributivne pravde. Najzad, treba dosledno sprovoditi princip trodelne podele vlasti u tom smislu da su naročito sudski organi nezavisni, jer je to izraz ne samo pravnog htenja, već i kulture jednog naroda. Bez nezavisnosti sudstva nema ni pravne države.

Moguć zastoј

Oporavak našeg prava može biti usporen delovanjem stručnih krivokletnika koji u nastojanju da izbrišu svoj jučerašnji dan, svoju biografiju i bibliografiju, brzo čine preobuku svoje odeće kako bi i dalje bili u kursu društvenog zbivanja i odlučivanja. To strano telo može da ugrozi kulturu biljke ako se ona pravovremeno ne oslobodi te napasti.

Pravna nauka

U svemu tome naša pravna nauka mora istaći svoj aktivni legitimitet, jer je ona pre svih pozvana da pruži sliku istine postojećeg stanja rukovođena dobronamernom sumnjom, a ne bilo kakvom dogmom, kao i da ukaže na koncept našeg prava u njegovoj budućnosti i to u svim sferama društvenom života, počev od ustrojstva državne asocijacije, pa preko svojinskih i socijalnih, sve do kulturnih prava i razume se, pravne države.

Naša pravna nauka je skoro već šest decenija u dobrom delu bila u službi apologetike, čak i dnevne politike. Danas ona nema pravo na takav komoditet, nema pravo abdikaciju, nema pravo da čeka Beketovog Godoa ili Mojre grčke boginje sudbine, jer nam se pravo nalazi u dubokoj krizi. A ako u toj krizi pravo bude ubijeno, onda pravnici više nemaju šta da izgube.

Autoritet Škole

I na samom kraju, nekoliko misli o ugledu i budućnosti naše Škole.

Za proteklih četrnaest godina ustanovljena je jedna istinska tradicija. Kopaonička škola je postala mesto intenzivnog razmišljanja o

uloži prava u modernom društvu koje želi da bude slobodno i da živi u uslovima demokratske kulture.

Ta tradicija građena je na delu, na opusu, a ne na praznim rečima bez naučnog argumenta. Sve što je ova Škola izgovorila, svaka reč je publikovana, kako prethodna tako i ona koja je izrečena u diskusiji. Na taj način stvorena je biblioteka od preko četrdest tomova, a poslednjih godina u proseku svaki tom iznosi 1.000 stranica teksta sa preko 800 autora. Do svega ovoga može se na najlakši način doći, lakše nego do uvida u bio koji javni registar, do koga je inače, lako doći.

Izašla iz ranog detinjstva, preživela sve pokušaja deteubistva, kako smo to rekli povodom desetogodišnjice ove Škole, ona je danas stasala, i po prirodnom pravu budućnost će joj doneti snagu i bogatstvo mladosti, ali one mladosti koja čvrsto stoji na umnosti prošlosti i autoritetu prava kao pravde, a ne kao nasilja jednih u odnosu na druge.

I zato, vrata koja su u ovoj Školi otvorena, nikada se više ne mogu zatvoriti. Već iduća petnaesta godina ovde na istom mestu i u istom tradicionalom terminu, doneće nam sintezu dosadašnjeg rada u vidu predloga jedne Deklaracije koju ćemo sačiniti i prevesti na više svetskih jezika i posle dopuna koje ćemo učiniti ovde, iduće 2002. godine, dostavićemo je širokoj pravničkoj javnosti. To je dakle, program rada Škole za iduću godinu.

Razume se, opet sa opštom temom i referatima kako smo to i do sada činili a to znači Konkurs za prijavljene radove i one koje ćemo dobiti po pozivu.

Kao što se vidi, Kopaonička škola će i ubuduće deliti sudbinu nauke i istinoljubive sumnje, a to znači da se neće prepustiti talasima bilo koje partijsko-političke prolaznosti, baš kako je to i do sada činila. Ona ne šalje, niti će slati bilo kome dnevne političke brzogjave, niti će menjati svoju odeću, kako to čine oni koji ceo svoj život posvete prilagođavanju ovoj ili onoj prolaznosti.

Mala fides

I upravo sa te strane, tu i tamo, čuje se neki glasić srdžbe, mržnje, zlobe, jednosmernosti, glasić političke pripadnosti, a najčešće običan trač koji je sa druge strane lepote dobrog, lepote koju ova Ško-

la gaji od svog prvog koraka do danas, a to je otvorenost i tolerantnost prema svakom argumentovanom mišljenju, bez obzira da li ono pripada većini ili manjini.

S obzirom da se ovde ne radi ni o stručnom, ni o naučnom prigovoru, već prigovoru mržnje, prigovoru lične rušilačke prirode, ja se na ovoj stvari neću zadržavati. Samo naučno i stručno viđenje mogu da obogate i umnože našu pravnu misao i gde jedino snaga boljeg argumenta može da dobije svoje mesto. U tom smislu, Škola je uvek upućivala opšti i javni poziv svima, bez obzira na lična svojstva, i to čini i ovog puta.

Zvaničnici

Što se tiče stava ministarske vlasti prema Kopaoničkoj školi prirodnog prava, on nikada nije bio oberučan, već uvek sa nekom dozom opreza, da li sudije treba da idu na Kopaonik ili ne treba da idu, odnosno mogu da idu ali nema dovoljno para, itd., da bi jedne, tj. 1998. godine, ta zabrana bila energična, i to je jedina godina kada Kopaonička škola nije održala svoju već zakazanu sesiju sa pripremljenim i publikovanim referatima.

Predlozi za reformu

To je ono što treba reći u pogledu samog prisustvovanja decembarskim susretima Kopaoničke škole. Međutim, kada se postavi ozbiljnije pitanje, koliko je ministarska vlast uzimala u obzir Završna dokumenta koja sadrže konkretne predloge za reformu našeg zakonodavstva u 27 oblasti prava i koja ispunjavaju međunarodne standarde, onda je činjenica da ranija zvanična vlast ove zemlje (dakle ona do pre godinu dana) snagom svoje političke moći dogmatske netolerancije uspjela je da sve predloge ove Škole u smislu reforme našeg pravnog sistema, učini neaktuelnim, da ih jednostavno zaobiđe, kao da ih nema.

I prošle godine, ovde, postavljeno je pitanje hoće li nova ministarska vlast nastaviti da se ponaša prema predlozima Kopaonič-

ke škole na isti način, ili će ove predloge uvrstiti u javnu proceduru formirajući odgovarajuće stručne grupe, između ostalog, i od autora ovih predloga u okviru Kopaoničke škole.

I upravo prošle godine stigla je poruka Saveznog ministra pravde upućena Kopaoničkoj školi gde je stajalo: na Kopaoničkoj školi okupljeni pravници, više nego mi u Parlamentu, Vladi i Ministarstvu pravde drže danas u svojim rukama sudbinu jugoslovenskog prava (Završni dokument, 2000. str. 41).

Trebalo je da te reči ministarsku vlast i obavežu na činidbu, ali to se nije dogodilo i poruke Kopaoničke škole doživele su istu sudbinu kao i one ranije.

Razume se, rezultat takvog postupanja vidi se i u tome što kriza pravnog sistema ne pronalazi puteve ozdravljenja. Kao da je duh revolucionarne svesti kao izvora prava obezbedio sebi trajnost bez obzira na izvršene promene.

Kulturni čin

I na samom kraju ove uvodne reči:

Ova Škola, zasnovana na ideji i praksi Prirodnog prava racionalnog smera od Aristotela i pre njega, preko Stoičke škole i srednjevekovne civilizacije sve do Kanta i posle njega, sve do izvršene kodifikacije prirodnih prava čoveka u okviru Ujedinjenih nacija i Međunarodne zajednice i Evropske unije, predstavlja samo jednu »slamku među vihorove«, ali koja se prepoznaje po rečima – *mislim, dakle postojim*.

Svesni da nam samo veći stepen opšte kulture može doneti pravednije pravo, pravednije ne smao u izvoru već i u njegovom ostvarenju usuđujem se da kažem: nema legitimnog prava bez kulturnog čina, a dotle, do tog čina, neka Kopaonička pravnička misao živi i razvija se. Znam, ona to može, jer *Universitas iuris naturalis Copaonici* sa svojim Heksagonom visoko na Gori stoji.

